

**ԳԵՐԺԱՆԱԿԱՆ ԴՈՐՊԱՏ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԸ
ԵՒ ՆՈՐԱ ՀԱՅ ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐԸ 1830—1892 թ.**

12.

ՌԱՓԱՅԷԼ ՊԱՏԿԱՆԾԱՆ

(Յայտնի բանաստեղծ: Տեսուչ Նոր-Նախիջևանի արուստական դպրոցի):

Ռափայել Պատկանեանը ծնունց Նոր-Նախիջևանում 1830 թ. նոյեմբերի 8-ին: Իր հօր, Տէր Գաբրիէլի մօտ ստացաւ սկզբնական կրթութիւնը, ծանօթացաւ հայոց լեզուի հետ և 1840 թ. մտաւ Լազարեան ճեմարան: Իժմադատաբար ստիպուած եղաւ դուրս գալ վերջին դասարանից, իր հօր դէմ լարած որոգայթների պատճառով ու վերադառնալ Թիֆլիզ, հօր մօտ: 1849—1850 թ. Թիֆլիզում նա դաս էր տալիս Ներսիսեան դպրոցում, ուր Տէր Գաբրիէլը տեսուչ էր: Այդ ժամանակ Ռափայէլը մասնակցում էր իր հօր հիմնած «Արարատ» շաբաթաթերթին, հրատարակելով իր առաջին բանաստեղծական փորձերը:

1851 թ. մայիսին Տէր Գաբրիէլը դադարեցրեց «Արարատի» հրատարակութիւնը և գնաց Նոր-Նախիջևան, տանելով իր հետ Ռափայէլին: Կարճ միջոցից յետոյ, նոյն 1851 թ. Ռափայէլը գնաց Դորպատ, ուր արդէն ուսանում էր նրա հօր եղբոր որդի Գերովը՝ Պատկանեանը: Մի տարի մնալով Դորպատում և ծանօթանալով գերմաներէն լեզուի հետ, գերմանական ուսանողութեան ոգուն, ներշնչուեց նոյնպէս այն ժամանակուայ հայ ուսանողական ոգով: Ռափայէլը նիւթական միջոցների սղութեան պատճառով 1852 թ. փոխադրուեց Մոսկովի համալսարանը և մտաւ պատմա-լեզուագիտական բաժինը:

Տես Վռամյա 1903 թ. № 5.

1854 թ. Մոսկովի երեք հայ ուսանողներն, այն է՝ Գէորգ Քաթանեանը, Մինաս Թէմուրեանը և Ռափայէլ Պատկանեանը կազմեցին մի գրական ընկերութիւն, որի նպատակն էր ինքնուրոյն և թարգմանական գրութեան ժողովրդականութիւն տալ նորածիլ աշխարհիկ գրականական լեզուին: Այդ երեք հիմնադիր անդամներն իրենց անուններից և ազգանուններից կազմեցին մի ընդհանուր գրական կեդանուն, հետևեալ կերպով. վերջինի այդ երեք անունների սկզբնատառերը Գ. Մ. Ռ. յետոյ ազգանունների սկզբնատառերը Ք. Թ. Պ. և մէջերքում և վերջում գրեցին «ա» տառը, բայց քաղցրահնչիւնութեան համար «թ» ից յետոյ գրեցին ոչ «ա» այլ «ի» և դուրս եկաւ «Գրամառ-Քաթիպա»: Ահա թէ ինչպէս կազմուեց կեդանունը: Երբ առաջին անգամ, այն է 1881 թ. Ռափայէլ Պատկանեանը ինձ մօտ, Նրևանումն էր և բացատրեց իրենց կեդանուն կազմուիլը, ես հարցրի. «Ինչ միտք կար այդ կերպ կեդանուն կազմելու»: Նա պատասխանեց թէ, «որովհետեւ, մենք երբեք միասին պէտք է գործէինք. չէինք կամենում յայտնել թէ ով՝ ինչ է գրել և պէտք է ներկայանայինք որպէս մի անձնաւորութիւն, մտածեցինք մի առանձին, թէպէտ և անմիտ, անուն ստեղծել մեր հրատարակութեան համար և ոչ ոք չը պէտք է ստորագրէր իր անունն իր ոչնչատանքի տակ: Մեր հրատարակութեան անունը դրինք «Գրամառ-Քաթիպա»:

Այս ընկերութիւնը միջոց տուեց Պատկանեանին զարգացնելու իր բանաստեղծական տաղանդը: Երկու տարի Մոսկովում ապրելուց յետոյ Պատկանեանը 1855 թ. տեղափոխուեց Պետերբուրգ և մտաւ Զինուորական-բժշկական Ակադեմիա: Պարճ միջոցից յետոյ անցաւ համալսարան և ընտրեց արեւելեան լեզուներ, որ և վերջացրեց 1860 թ.:

Երբ Պատկանեանն ապրում էր Պետերբուրգում, Գրամառ-Քաթիպան հրատարակում էր տետրակներով: Այդ ժամանակ նա գրեց իր երեւելի գեղարուեստական ոտանաւորն «Արաքսի Արտասուքը» (1856 թ.):

1881 թ. Պատկանեանի հետ ճանապարհորդում էի Նրևանից դէպի Կողբ: Երբ մօտեցանք Արաքսին, Ռափայէլն ասաց, «սպասիր իջնեմ և Արաքսին մի լաւ նայեմ, տեսնեմ ինչպիսի գետ է, առաջին անգամն եմ տեսնում»: Գետի ափին երկար զբօսնելուց յետոյ ծիծաղելով ասաց. «Գիտես, Լևոն, ինձ շատ մեծ շարժաւոր ևր կարծես»: Ինչու հարցրի ես. «Սղըսյր,

Արաքսն երբեք չէի տեսել և յանդգնեցի գրել «Արաքսի արտասուքը», և կրկին արտանց ծիծաղեց ասելով. «այո՛, երբ մարդ ներշնչուած է լինում, վառուած է լինում, ամեն բան կարող է երևակայել և գրել»:

Գողթեանն էլ իր հանրահռչակ «Միծեռնակը» առաջին անգամ տպագրեց «Գամառ-Քաթիպայում», որի միայն հինգ տետրակը լոյս տեսան:

Որովհետև «Գամառ-Քաթիպայի» ընկերութիւնը երկար չը շարունակուեց, իսկ Պատկանեանը ընկերութեան անդամներից ամենաեռանդոտը և բեղմնաւորն էր, նա պահեց իր վերայ «Գամառ-Քաթիպա» անունը: Ռ. Պատկանեանի բանաստեղծութիւններն այն աստիճանի գեղեցիկ, և այնքան յայտնի են, որ նոցա մասին ավելորդ է խօսելը: Նորա գրուածքներից շատերը երգում է ժողովուրդը և լսում ենք համերգում, խնջոյքներում: Նա ունի նոյնպէս բաւականաչափ թարգմանական արձակ գրուածքներ:

Պետերբուրգում նա ունէր տպարան և 1863 թ. սկսեց հրատարակել «Հիւսիս բազմալէպ լրագրի» շաբաթական թերթը, որ գոյութիւն ունեցաւ միայն մէկ տարի:

1864 թ. Ռ. Պատկանեանն ամուսնացաւ օր. Օլգա Ամիգիի հետ, որի հայրը Պետերբուրգի համալսարանի արաբական լեզուի պրոֆէսօրն էր:

1866 թ. Պատկանեանը ծախեց իր տպարանը և տեղափոխուեց Նոր-Նախիջևան և 1867 թ. բացեց այդտեղ պանսիօն որ վարում էր իր ամուսնու աջակցութեամբ: 1873 թ. այդ պանսիօնը տեղափոխեց Ռոստով, ուր և մնաց մինչ 1876 թ.: Այդ ժամանակ նրան հրաւիրեցին տեսուչ Նոր-Նախիջևանի թեմական դպրանոցի, բայց շուտով թողեց այդ պաշտօնը և 1879 թ. բացեց մանկական պարտէզ: Մէկ տարուց յետոյ նրան ընտրեցին տեսուչ Նոր-Նախիջևանի արհեստական դպրոցի և այդ պաշտօնում մնաց 12 տարի — մինչև իր մահը:

Պր. Գ. Խալաթեանը հետեւեալն է ասում Պատկանեանի աշխատութեան մասին. «Ռ. Պատկանեանի մեծութիւնն իբրև ազգային բանաստեղծի, երևում է մանաւանդ այն բանի մէջ, որ 42 տարուայ անխնջ և անընդհատ գրականական գործունէութեան միջոցին, բոլոր իր գրուածքներում չափաբերական թէ արձակ, գրականական թէ գաւառական լեզուով. նա միշտ արձագանք է հղած ազգային կեանքի մտաւոր և բարոյական

Երևոյթներին և կենսական բարձր շահերին ու պահանջներին: Ամենը, ինչ որ մտածել ու զգացել են, ինչով որ ապրել ու տանջուել են իր ժամանակակիցները—կենդանի կերպով և գեղարուեստօրէն պատկերացրած է նրա երկերի մէջ:

1877—78 թ. խոր կերպով տպաւորուել են հայերի կեանքում: Ռուս տաճկական պատերազմը և դրա հետ միացրած փայլուն յոսերը, Տաճկահայերի թշուառ վիճակը բարւոքելու, վառեցին մեր բանաստեղծի սիրտը:

Ահա այս է Ռ. Պատկանեանի ամենամեծ վաստակը, որի համար նա արժանապէս ժառանգեց չազգային բանաստեղծականում:

13

ԳԷՈՐԳ ԲԱՐԴՍՈՒԴԱՐԵԱՆ.

(Շիւերի Թարգման: Բանաստեղծ: Մանկավարժ):

Գէորգ Բարձուդարեանը ծնուել է Թիֆլիզում 1835 թ. նոյեմբերի 10-ին: Սրա հայրը՝ Նիկողոսը Թիֆլիզի առաջնակարգ դերձակներից մէկն էր, որովհետև այդ արհեստն ուսել էր Պետերբուրգում, ուր տարել էր նրան իշխան Բէգթարէգեանը, որի կալուածքում նա ծնուել էր և որի ճորտն էր նա: Նիկողոսը մօտ տասը տարի մնալով Պետերբուրգում վերադարձաւ Թիֆլիզ և վճարելով եօթը հարիւր ռուբլի իշխան Բէգթարէգեանին, ազատեց իրեն ճորտութիւնից և պսակուեց օր. Թամարի հետ, որ Շերմազանեանների տանն էր ապրում, որպէս նրանց ազգական:

Նիկողայոսն ունէր իննը զաւակ, այն է չորս տղայ և հինգ աղջիկ: Անդրանիկը Գէորգն էր: Գէորգի հայրը քէֆ սիրող մարդ է եղել, իսկ մայրը վերին աստիճանի բարեսիրտ, համեստ և խելացի կին և իր բոլոր ազգականներին և ծանօթներին սիրելի, որի բնավարութիւնն էլ մեծ ազդեցութիւն է ունեցել Գէորգի վրայ:

Գէորգը 7 տարեկան հասակում սովորում էր Մոզնու Ս. Գէորգ եկեղեցու ժամկոչ Յարութիւնի մօտ, յետոյ հայրը տուեց նրան գաւառական դպրոցը և յետոյ գիմնազիա: Հասնելով գիմնազիայի 6-դ դասարանը, նրանում միտք յղացաւ գնալ Դորպատ: Այդ միջոցին արդէն վերադարձել էր Խ. Աբովեանը

(1836 թ.) և գործելով 12 տարի անհետացել էր (1848 թ.) Սևազարեանցը վերջացրել էր համալսարանը (1840 թ.) և գործում էր:

Դորպատի համբաւը տարածուել էր մեր երկրում, այդ պատճառով զարմանալի չէ, որ երիտասարդ Գէորգի մէջ էլ միտք յղացաւ Դորպատ գնալ ուսանելու, մանաւանդ, որ յաճախ տեսնուում էր Թիֆլիզում բժշկապետ Յ. Յովհաննիսեանի հետ, որ թէպէտև Մոսկով էր ուսել, բայց ապրելով Մոսկովում մի գերմանացու գերդաստանում, առել էր գերմանակա՜նութեան ճաշակն, ինքը գերմանացած էր և չէր զլանում խորհուրդ տալ Գէորգին Դորպատ գնալու:

1851 թ. Գէորգ Բարխուդարեանը գնաց Դորպատ, Այդ ժամանակ Դորպատի հայ ուսանողութեան ոսկէդարն էր:

Նրկու տարուայ մտաւոր աշխատանքը վատ ազդեցութիւն ունեցաւ Գէորգի աչքերի վրայ և մի աչքն այնքան տկարացաւ, որ բժիշկները կուրութիւն նախատեսելով, արգելեցին պարապելու Այդ ժամանակ Գէորգը 18 տարեկան էր: Ուսանողներից մէկը յայտնեց այդ լուրը նրա հօրը և մի օր նա ստացաւ հօրից նախակ և ճանապարհածախս տուն վերադառնալու: 1853 թ. այնանը վերադարձաւ հայրենիք: Թիֆլիզում սկզբում հոգում էր իր աչքերի մասին և տալիս էր մասնաւոր դասեր: 1855 թ. ձեռք բերեց գաւառական ուսուցչի իրաւունք և հետեւել տարին նշանակեցին Հին-Նախիջևանի գաւառական դըպրոցի ուսուցչի: Այդ պաշտօնը վարեց մինչ 1863 թ. և յետոյ տեղափոխուեց Թիֆլիզ և նշանակուեց զինադիւայում վերակացու, իսկ 1866 թ. Դուլէթի ուսումնարանի տեսուչ: Նրկու տարու չափ վարելով այդ պաշտօնը, նա ընդ միշտ թողեց պետական ծառայութիւնը:

1869 թ. բացուեց Թիֆլիզում Գայիանեան օրիորդաց դըպրոցը, Բարխուդարեանին հրաւիրեցին այդտեղ ուսուցիչ: Այդ դպրոցում նորա ծառայութիւնը կարճատև էր, որովհետև նոյն թուի սեպտեմբերին նրան հրաւիրեցին Վերին Ագուլիս տեսչի և ուսուցչի պաշտօնով տղայոց և օրիորդաց դպրոցներում: Մնալով Ագուլիսում երկու տարի, 1871-ին նոյն պաշտօնով հրաւիրեցին Ախալցխայի Կարապետեան և Նդիստաբէթեան դպրոցները: 1876 թ. Ներսիսեան հոգևոր դպրանոցի հոգաբարձութիւնը հրաւիրեց նրան ստանձնելու այդ դպրոցում Ռուսաց լեզուի և Ռուսաց պատմութեան ու աշխարհագրութեան դասերը:

Դրանից յետոյ Բարխուդարեանն այլ ևս գաւառներում պաշտօն չը վարեց:

Գէորգ IV կաթողիկոսի ժամանակ, երբ ծխական ու եկեղեցական դպրոցների թիւը մեծացաւ ու ստեղծուեց ուսուցչական մի ամբողջ դասակարգ և կարիք զգացուեց թեմական տեսուչների պաշտօններ հաստատելու, 1879 թ. Բարխուդարեանը նշանակուեց Վրաստանի և Խմբէթի թեմի հայ ծխական-եկեղեցական դպրոցների թեմական տեսուչ և այդ պաշտօնը վարեց մինչ 1883 թ. ամառը: Նորա թեմական տեսուչութեան օրօք և նրա նախագահութեամբ 1882 թ. տեղի ունեցաւ մեր առաջին պաշտօնական ընդհանուր ուսուցչական ժողովը Թիֆլիզում: 1883 թ. յունիսին Բարխուդարեանին կրկին հրաւիրեցին Ներսիսեան դպրոց, ռուսաց պատմութիւն և աշխարհագրութիւն աւանդելու և արական առաջին գիմնազիայում ստացաւ հայոց լեզուի դասեր: 1884 թ. սկսեց վարել այդ պաշտօնների հետ և քաղաքային տարրական դպրոցների տեսչի պաշտօնը:

Վերջին տարիներում, Բարխուդարեանը ծերութեան (68 տարեկան) և մանաւանդ աչքերի տկարութեան պատճառով դժուարանում էր վարել իր ստանձնած պաշտօնները, ուստի և 1901 թ. հրաժարուեց իր պաշտօններից, թէ քաղաքային դպրոցներում և թէ Ներսիսեան դպրոցում:

Քաղաքային վարչութիւնն ի նկատի առնելով Բարխուդարեանի տաաննեթ ամեայ բարեխիղճ ծառայութիւնը, նշանակեց նրան կենսաթոշակ 600 ռ.: Իսկ Ներսիսեան դպրոցը նոյնպէս զնահատելով նրա 22 տարուայ անխնջ ուսուցչական աշխատանքը նշանակեց տարեկան 450 ռուբլի կենսաթոշակ:

Ներսիսեան դպրոցի ուսուցչական խումբը ի նկատի առնելով Բարխուդարեանի երկարամեայ ծառայութիւնը դպրոցական և զրական ասպարիզում տօնեց նորա զրական և մանկավարժական գործունէութեան քառասուն և հինգ ամեակը: Գէորգ Բարխուդարեանն ամբողջ իր կեանքը նուիրեց հայ մանուկների դաստիարակութեանը և մեր զրականութեան:

Գ. ԲԱՐԻՈՒԴԱՐԵԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹԻՒՆԸ

Գ. Բարխուդարեանի տաղանդը պէտք է զարգանար և կատարեալագործուէր, բայց դրա համար հարկաւոր էին որոշ

հանգամանքներ և պայմաններ: Երբ նրանում յղացաւ Դորպատ գնալու միտքը, հանգամանքներն արդէն պատրաստ էին, նոյնպէս և պայմանները: Գնալով Դորպատ և ընկնելով գերմանական գիտութեան մթնոլորտի մէջ և շրջապատուած հայ ուսանողների վառուած ոգով, նա հէնց այնտեղ էր, որ հաշկաւոր էր նրան: Դորպատում նա սկսեց ուսումնասիրել իր հայրական լեզուն, ծանօթացաւ գերմանական գրականութեան հետ, ուր նա գտաւ մեծ պաշար իր տաղանդը կատարելագործելու համար: Այն երկու տարին, որ անցրեց Դորպատում, կատարեալ բաւական էին նրան ուղղութիւն տալու, որ նա կարողանար ինքն իրեն, իր ոյժերով առաջ գնալ:

Սկզբում Բարխուդարեանի գրութեանը մնում էին անտիպ, որովհետեւ այդ ժամանակ ոչ մի հայ պարբերական հրատարակութիւն չը կար ամբողջ Ռուսաստանում, ուր նա կարողանար զետեղել իր գրչի առաջին փորձերը: Երբ 1858 թ. Ստեփանոս քահ. Մանդինեանը ձեռնարկեց հրատարակել «Մեղու Հայաստանի» լրագիրը, դորա հէնց առաջին համարում լոյս տեսան Բարխուդարեանի առաջին չորս ոտանաւորները (Առակ, Օրօրօցի երգ, առ Հայաստան, Փոթորիկ):

Ել չը համակրելով «Մեղուի» ուղղութեան, նա այդտեղ այլ ևս ոչինչ չը տպագրեց: Երբ 1859 թ. Մոսկովում սկսեց հրատարակուել «Հիւսիսասիայը», Բարխուդարեանն իր աշխատութիւններն ուղարկում էր «Հիւսիսասիային»: Ս. Նազարեանցը մեծ գովասանքով է խօսում Բարխուդարեանի աշխատութիւնների մասին և նրան անուանում է «քանքարաւոր»: Յետոյ իր աշխատութիւնները տպագրում էր «Փորձ» ամսագրում, որ դադարեց 1881 թ.: Վերջերում նա աշխատակցում էր «Արձագանքին», «Հանդէս գրականական և պատմական» վեցամսեակին «Ղուամային», «Թատրոնին», «Մուրճին»:

Դորպատում Բարխուդարեանը ծանօթացաւ գերմանական համալսարհային տաղանդների ստեղծագործութիւնների հետ: Նրա սիրտն առանձնապէս ձգտեց Շիլլերի գաղափարներին: Շիլլերի միւս գերմանական հեղինակներից աւելի գաղափարականն է, աւելի հրապուրող է և կասկած չը կայ, որ *aequalis aequalem delectat*: Այդ պատճառով էլ Բարխուդարեանը հանդիսացաւ Շիլլերի գաղափարների թարգման: Նա յանգերով թարգմանեց Շիլլերի «Վիլհելմ Տէլլը», «Իօն-Վարլուսը», «Օրէէանի կոյսը», «Մարիա-Ստիւարտը», «Ջանգալի երգը»: Բացի այդ,

Թարգմանեց Լէսինգի՝ «Նաթան-իմաստունը», Շէքսպիրի «Վենետիկ վաճառականը», Վիլհելմի դաւադրութիւնը Զենովայում», Գեթէի «Վիսաւալը»։ Այդ աշխատութիւնները յայտնի են նրանով, որ յատ գեղեցիկ են թարգմանած և կարգալիս կարծես Շիլլերը, Լէսինգը, Շէքսպիրը, Գեթէն հայերէն գրած լինէին իրենց այդ երկերը։ Այդ թարգմանութիւններն, իմ կարծիքով, աւելի գերազանց են, քան նոյն գրողածքների ռուսերէն և ֆրանսերէն թարգմանութիւնները։ Բարխուդարեանը թարգմանել է նոյնպէս Շիլլերի, Գեթէի, Պէտէօֆիի և ուրիշ գերմանական հեղինակների ոտանաւորներն, որոնց թիւը հասնում է 44 ի։

Բարխուդարեանը ոչ միայն թարգման է, այլ և հեղինակ, նա ունի 53 ինքնուրոյն գրած ոտանաւորներ, որոնք տպագրուած են առանձին գրքովով 1897 թ. Թիֆլիզում, որոնց կից են նոյնպէս նորա մանր թարգմանութիւնները։

Գ. Բարխուդարեանն իր այդ թարգմանութիւններով ծանօթացրեց հայերին եւրոպական մեծ իդէալիստների մտքերի հետ և նրա գեղեցիկ գրիչը դեռ մինչև այսօր էլ շարունակում է իր գործունէութիւնը յօգուտ հայրենի գրականութեան։

Գէորգ Բարխուդարեանը արդէն կրում է Շիլլերի «Թարգման» անունը։

Մեր բանաստեղծ ուսուցչին ցանկանում ենք զուարթ, երկար կեանք, յուսալով, որ նրա բեղմնաւոր գրիչն այսուհետև էլ չի դադարիլ գործելուց։

Ով որ կամենում է ծանօթանալ Գ. Բարխուդարեանի մանրամասն կենսագրութեան, նորա բազմազան աշխատութիւնների և դոցա քննութեան հետ, առաջարկում ենք կարդալ պ. Իսահակ Յարութիւնեանի յօդուածը, որ տպագրուեց «Լուսնայ» ամսագրի 1902 թ. № № 1, 2, 3, 5։

14.

ՄԻԶԱՅԷԼ ՓՐԻՊՈՆՆԱՆ

(Հեղինակ «գարե-գար» երգի Ուսուցիչ)։

Սա Թիֆլիզեցի է, ծնուել է 1829 ի մարտի 15 ին։ Արդ. վեանի աշակերտներից է։ 1851 թ. սեպտեմբերին մտաւ համալսարան, ուսանում էր կամերալիս և չը վերջացնելով իր ուսումը՝ վերադարձաւ հայրենիք 1855 թ. և Թիֆլիզում պարապում էր ուսուցչութեամբ։

Փրիդոնեանը յայտնի է մեր գրականութեան մէջ որպէս հեղինակ «դարէ դար» երգի, որ այժմ էլ երգում է ժողովուրդը: Բացի այդ գրել է երգեր թիֆլիզցւոց բարբառով:

15

ՅԱԿՈՒ ՏԷՐ-ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ

Սա թիֆլիզցի էր, ծնունց 1829 թ. հոկտեմբերի 5-ին. մտաւ համալսարան 1851 թ. սեպտեմբերին, ուսանում էր երկրագործութիւն: Չը վերջացնելով իւր ուսումը համալսարանում՝ տկարութեան պատճառով վերադարձաւ հայրենիք 1852 թ. և վախճանուեց 1853 թ.

16

ԳԷՈՐԳ ԴՈՂՈՄԵԱՆ

(Հեղինակ «Թիծեռնակ» երգի. դիպլոմատ).

Գէորգ Դողոմեանը Սիմֆերոպոլցի է, ծնունդ է 1831 թ. փետրուարի 18-ին. կրթուել է Լազարեան ճեմարանում. 1852 թ. յունուարին մտաւ համալսարան և գրուեց իրաւաբանական ֆակուլտետի ուսանող (դիպլոմատ) և վերջացրեց 1859 թ.:

Դողոմեանը Դորպատի «ոսկէ դարի» ուսանողներիցն է: Հաւանելով ուսանողական կեանքն, երկար ժամանակ ուսանող մնաց: Սա սրախօս մարդ էր, կանացի բնաւորութեան տէր, լաւ դիտող էր, ուրախ մարդ էր, սիրում էր զուարճութիւններ: Նա ուսանողական հասարակութեան աղն էր, ուր մտնում էր, ամեն տեղ կարողանում էր մարդկանց տրամադրութիւնը յեղաշրջել դէպի ծիծաղ. ուսանողական խնջոյքներումն էլ առանց Դողոմեանի քէֆ չկար:

Դողոմեանը յայտնի է մեր գրականութեան մէջ որպէս հեղինակ հանրածանօթ «Թիծեռնակ» երգի, որ այժմ երգում են ամեն տեղ և համերգներում: Այդ երգն անմահացրեց Դողոմեանին: Կար ժամանակ, որ մի քանիսն ասում էին, թէ այդ երգը Դողոմեանը չի գրել, այլ գրել է Ասկարեանը, բայց Աղէքսանդր Ռոտինեանցը, որ նրա հետ Դորպատում ապրում էր միևնոյն բնակարանում, հաստատում է, որ Դողոմեանը նորա առջև էր գրում այդ երգը, ուղղում, ջնջում և կրկին ուղղում և Ռոտինեանի մօտ կարգում: Ուրեմն հաստատ է, որ ծիծեռնակը գրել է Դողոմեանը, առաջին անգամ տպագրեց «Դամասկոս-Գաթիպոյում»: Ռոտինեանի ասելով, հէնց եղանակն էլ Դողոմեանն է հնարել:

Դոգդիսեանը Թարգմանել է հետեւեալ ոտանաւորները, որոնք տպագրուած են Քնար հայկականում. 1) Զինուորի երգ. 2) Հարբած մարդու երգ, ուղիղ գնետունից եւ տուն եմ գրնում: Պէտք է որ Դոգդիսեանն ունենայ անտիպ շատ երգեր և աշխատութիւններ, բայց չէ տպագրել, որովհետեւ փոքր ինչ անտարբեր բնավորութիւն ունի: Դոգդիսեանն այժմ ապրում է Սիմֆերոպոլում:

17

ԻՍԱՀԱՆ ՏԷՐ-ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

Թիֆլիզցի է, ծնուել է 1827 թ. մարտի 10 ին. մտաւ համալսարան 1852 թ. յունուարին: Սկզբում ուսանում էր երկրագործութիւն, յետոյ բժշկութիւն: Ուսումը չը վերջացրեց և Դորպատից գնաց 1856 թ.: Ապրում էր Մոսկուայում, յետոյ գնաց Թիֆլիզ և շուտով վախճանուեց:

18

ԱՂԷՔՍԱՆԴՐ ՌՕՏԻՆԵԱՆ.

(Երկրագործի Անտառագետ):

Աղէք. Ռօտինեանը Թիֆլիզցի է, ծնուել է 1832 թ. դեկտեմբերի 10-ին կրթութեւն Լազարեան ճեմարանում, մտաւ համալսարան 1852 թ. յունուարին, ուսանում էր երկրագործութիւն և վերջացրեց. 1855 թ.: Համալսարանը վերջացնելուց յետոյ վերադարձաւ Թիֆլիզ: Սա ինչ ինչ պատճառներից ստիպուած, մտաւ գինւորական ծառայութիւն, շուտով ստացաւ սպայի աստիճան և կարճ միջոցից յետոյ գնաց Պետերբուրգ ու մտաւ անտառապետական ճեմարան: Այդտեղ վերջացնելով, վերադարձաւ Կովկաս: Այժմ անտառապետ քննիչ և ապրում է Թիֆլիզում:

Հարկաւոր եմ համարում առաջ բերել Աղէք. Ռօտինեանցի խօսքերը (Արձագանք 1892 թ. № 107, № 108, 109), որոնք բաւականին գեղեցիկ կերպով ընդունում են այն ժամանակուայ հայ ուսանողների դրութիւնը, ձգտումները, ոգին և գաղափարները: Ոսկեդարեան Դորպատի հայ ուսանողները մասին տեղեկութիւնները վերցրել եմ նորա վերոյիշեալ գրութիւնէն: Ռօտինեանցն ասում է. գալով Դորպատ, իմ գրութիւնը խղճալի էր երևում ինձ, նախ այն պատճառով, որ շատ փոքր գիտէի հայերէն և համարեա ղեփաբանում էի խօսել ընկերներիս հետ մայրական լեզուով, որ խստաբար պահանջւում էր,

և երկրորդ որ չէի հասկանում ոչինչ գերմաներէն, որ ինձ համար այժմուց պիտի միակ ճանապարհ դառնար ուսման և լուսաւորութեան: Սա զարմացմամբ նայում էի ծանօթ ընկերներին, որ իմ ռուսներէն ասածներին հայերէն էին պատասխանում և այնպիսի մաքուր հայերէն, որ հէնց հայոց լեզուի ուսուցիչ էմինից չէի լսել: Ամօթն ծածկելու համար, առաւել մոռնալ էի հասարակութեան մէջ և ուշի ուշով հետևում էի ըմբռնել հայոց խօսակցութեան ոճը, որ օր աւուր կարևոր էր դառնում: Նա, որ մի ժամանակ ամենևին հայերէն չը գիտէր, այժմ իմ առջև համարձակ դատում և վիճում էր հայերէն, գործադրելով միանգամայն այնպիսի բառեր, որ ես մի քանի ամիս առաջ դժուարիմաց բառեր էի համարում և որոնում էի Խուդաբաշեանի բառարանում: Բայց ակնի ամօթալի էր և վատթարագոյն իմ գրութիւնս, երբ լինում էի ընկերներին հետ մի որևէ գերմանացի ուսանողի մօտ: Օտարները մեծ զարմանքով նայում էին առհասարակ հայերի վրայ, որ անլեզու գալիս էին Դորպատ և առաւել զարմանում էին երբ մի տարուց յետոյ միևնոյն անլեզու ճանաչուածները մաքուր և բարձր ոճով կարողանում էին գերմաներէն նոցա հետ խօսել: Այս բանն ակներև ցոյց էր տալիս օտարներին, որ հայերը հեշտ են սովորում օտար լեզուն և դրա համար մասնաւոր առաւելութիւն ունեն:

Շուրջ վեց ամիս աշխատելով մասնաւորապէս գերմաներէն լեզուով և առարկաներով, գերմաներէն ձեռնարկներով, ես 1852 թ. տուի քննութիւնս և դառայ ուսանող Դորպատեան համալսարանի: Առաջին կէս տարին, ինչպէս ես, նոյնպէս և իմ նախորդներս, հազիւ հասկանում էինք մեր կարգացածը և առաւել փոքր էինք ըմբռնում պրօֆէսօրի դասախօսութիւնը, բայց մեր տաժանակիր աշխատութիւնն այդ բանին յաղթում էր: Ոչ Թատրօն, ոչ Թղթախաղ, ոչ մի ուրիշ բան չէր զբաղեցնում մեզ: Մենք շատ լրջօրէն հետևում էինք մեր գործին: Այդ բանում հայերս՝ բացառութիւն էինք կազմում օտարների մէջ: Մի առանձին սէր և յարգանք ունենալով դէպի գերմանացոց գրականութիւնը և լեզուն, որ պիտի լուսաւորէր մեր միաբն ու սիրտը: Մենք հայերս ամեն հնար գործ էինք դնում յետ չը մնալ ուրիշ ազգերից և մեր վարկը բարձր պահել:

Համահաւասար գերմաներէնի հարկաւոր էր գիտենալ նոյնպէս հայ լեզուն, որ 1850 թուականներին, դեռ իր բարու-

բանքների մէջ էր Դորպատում: Աշխարհաբար լեզուն ոչ ոք չէր գիտէր, և ամեն ոք խօսում, գրում էր ըստ իր բարեհաճութեան և ուղղագրութեան: Տպած գրքեր աշխարհիկ լեզուով չէր կային կամ նոցա գոյութիւնը մեզ անյայտ էր: Հարկաւոր էր մի կերպ վերականգնել խօսակցութեան ու գրութեան կենդանի ոճը և ահա սկսուեց այդ ժամանակներից դրա մասին մի բանաշինութիւն և կարկատում: Մեծ էր ամենիս եռանդը սովերել հայ լեզուն, որ ամօթահար չը լինէինք գերմանացոց մէջ և մի անլեզու սերունդ, մի օտար քաղաքում: Ահա այսպէս առաջ եկաւ անխուսափելի պարտաւորութիւն, ուսանել հայ լեզուն:

Գլխաւորապէս 1850թուականներում Լազարեան ճեմարանն էր տալիս համալսարանի համար պատրաստի հայ աշակերտներ: Սրանց մեծ մասը գիտէին հայերէն գրաբառ լեզուն, ուրեմն և կարող էին մի կերպ օտարների մէջ խօսել իրենց մայրենի լեզուով:

Աղէք. Ռօտինեանցի աշխատութիւնները:

1, Շրջատեսութիւն Դիլիջանի անսառաւարութեան տեղերի (նուէր Բ. Պատկանեանին), տպած «Մեղու» լրագրում 1881 թ. № № 41, 42, 44, 45, 47, 49, 80, 81, 84, 85, 86:

2, Ճանապարհորդութիւն դէպի հարաւ: Տպած «Մեղու» լրագրում 1877 թ. № № 8, 11, 13, 16:

3, Դորպատեան հայ ուսանողաց կեանքից: (Թուղթիկ լիողութիւններ). նուէր Կ. Սեփեանցին: Տպած «Արձագանքում» 1892 թ. № 107, 198, 109:

19

ՂԱՀԱՆ ԱՍԿԱՐԵԱՆ.

(Մազիսարոս).

Սա Սեփեանցի էր, ծնունդ էր նոյեմբերի 7-ին 1830: Աւարտելով Լազարեան ճեմարանը, մտաւ համալսարան 1853 թ. յունուարին, և ուսանում էր կամերալիս: Վերջացրեց 1856 թ. յետոյ տուեց մագիստրոսի քննութիւն և պէտք է մնար համալսարանում դօցենտ, բայց վախճանուեց 1858 թ. ապրիլի 1 ին բարակացաւից: Ասկարեանը թաղուած է Դորպատ-գերմանական հանգստարանում:

20

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՇԱՐՈՅԵԱՆ.

(Երկրագործ: Աստիճանաւոր)

Սա Թիֆլիզեցի է, ծնունց մարտի 20-ին 1883 թ. մտաւ համալսարան 1853 թ. յունուարին, ուսանում էր երկրագործութիւն, վերջացրեց 1857 թ.: Սա վերագառնալով Թիֆլիզ, ծառայում էր Կովկասի փոխարքայի դիւանատանը, Վախճանունց 1884 թ.:

21

ՓԻՐՂՈՒՆ ՆԱԶԱՐԱՆԴԵԱՆՅԱՆ.

(Դպրաւորահա):

Սա Թիֆլիզեցի էր, ծնունել էր փետրուարի 13-ին 1832 թ. մտաւ համալսարան 1854 թ. յունուարին: Սկզբում ուսանում էր երկրագործութիւն, յետոյ անցաւ բժշկական ֆակուլտետը, տունց բժշկապետի քննութիւնը, բայց տկարութիւնը միջոց չը տունց պաշտպանել դիսերտացիան: Վախճանունց Դորպատ 1861 թ. թաղուած է գերմանական հանգստարանում:

22

ԻՇԽԱՆ ՄԻԷԱՅԷՆ ԱՄԱՏՈՒՆԻ:

(Դիպլոմատ)

Ծնունց Թիֆլիզում 16-ին հոկտեմբերի 1834 թ. մտաւ համալսարան 1855 թ. յունուարին, ուսանում էր դիպլոմատիա. վերջացրեց 1858 թ. ապրում էր Թիֆլիզում, վախճանունց 1865 թ.:

Դորպատի հայ ուսանողների «Ոսկէ դար» շրջանում, Դորպատում եղել են նոյնպէս Փուլինեան, Խուրեան, Պէպլինեան, որոնք համալսարան չեն մտել, բայց պարապել են ըստ իրենց ցանկութեան:

Փուլինեանը գրեց «Դալալ դաղօ» կօմեդիան:

Ընդհանուր հայեացք Ոսկեդար շրջանի վրայ.

1830—1859 թ.

Դորպատը—մուսանների քաղաքը, որ տարածուած է էմբախ գետի ափերին, իր համալսարանով, գիտութեան առաջին տաճարն է հայոց համար: Այդ համալսարանն ունե-

ցել է այնպիսի մի մեծ և բարերար ազդեցութիւն հայոց նորագոյն լեզուի և գրականութեան զարգացման, մեր մտաւոր և բարոյական առաջադիմութեան վրայ, որ դա մեզ համար բոլոր համալսարանների մէջ բռնում է առաջին տեղը: Այդտեղ են ուսել մեր երկրում լուսաւորութիւն տարածող առաջին ուսանիւրաները (պիօնէրները):

Խաչատուր Աբովեանը և Ստեփաննոս Նազարեանցը, որպէս Դորպատի առաջին ուսանողներ, այնպէս էին ներգործել հայ երիտասարդների վրայ, առաջինը Կովկասում, երկրորդը Մոսկովում, այնպէս ոգևորել նոցա գերմանական ուսում և գիտութիւն ձեռք բերելու, որ դոքա գիմնազիաներից և Լազարեան ճեմարանից դուրս գալով գնում էին Դորպատ:

Հայ երիտասարդներն, սկզբնական մտաւոր սնունդը ստացած լինելով իրենց ասիական գերդաստաններում կամ Լազարեան, փակ ճեմարանում և դուրս գալով այդ մըթնոլորդներից, գալով Դորպատ և ամեն մի քայլափոխում ընդհարուելով նոր գաղափարների հետ, մնում էին զարմացած. ազգայնութեան, լեզուի, հայրենասիրութեան գաղափարների մասին այդ տեղ էին լսում առաջին անգամ գերմանացիներից: Այդ տեղ, գերմանացւոց ազդեցութեամբ սկսեց զարգանալ հայ ուսանողութեան մէջ ինքնաճանաչութեան պացմունքը և հէնց այդ էր պատճառը, որ օտարների լեզուների հետ զուգընթացաբար սկսեցին ուսանել հայերէնը և մշակել աշխարհաբար լեզուն: Այդ ժամանակուայ ուսանողներին հետաքրքրում էին միայն գաղափարները, գիտութիւնները և ոչ կարիէրը կամ ապագայ չքեղ կեանքը:

Դորպատն ունենալով իր հռչակը, ժողովում էր իր շուրջը մեծ մասամբ տաղանդաւոր, ընդունակ ու աշխատասէր հայ երիտասարդներին: Վէրք-Հայաստանի» մի ձեռագիր օրինակը գտնուելով Գ. Աքիմեանի մօտ, որ Աբովեանի աշակերտներիցն էր, ընթերցանութեան և ոգևորութեան նիւթ էր տալիս ուսումնասիրել լեզուն, վառուել հայրենեաց սիրով: Ամեն մէկը ձգտում էր բանաստեղծական երկեր գրելում փորձուելու և ով որ տաղանդ ունէր զարգացնում էր:

Կանկած չը կայ, որ եռանդոտ և տաղանդաւոր այդքան երիտասարդներ ժողովուած լինելով մի տեղ, միամտան գաղափարներով վառուած, պէտք է օղբ թնդացնէին երգելով, չով չը գիտէ հայերէն, ոչ ճանաչէ նա զօրէնս:

Մէկը միւսին սովորցնում էր հայերէն լեզուն, գաղափարներ էր ներշնչում, խորհուրդ էր տալիս, օգնում էր:

Պէտք է ասել նոյնպէս, որ հայ ուսանողները Դորպատում իրենց այնպէս էին վարում ուսանողական շրջաններում, որ վայելում էին ընդհանուր յարգանքը, որ և չարունակում էր մինչև վերջը:

Ինչպէս տեսանք, սկզբում գլխաւորապէս Լազարեան ճեմարանն էր, որ տալիս էր Դորպատի համալսարանի համար պատրաստի հայ ուսանողները: Սրանք հիմք էին դրել աշխարհիկ լեզուին Դորպատում և լայն ծաւալ առին, մի օրինաւոր ոճ կազմակերպեցին իրենց համար, որով կարողանում էին մինչև տնգամ գիտնական հարցերի մասին հայերէն խօսել: Լեզուն արդէն մաքրուած էր օտար բառերից և այնքան կազմակերպուած, որ դառել էր գործածական: Արդէն հայախօսութեան հաստատ հիմք էր դրուել, որով հայ ուսանողներին տրուել էր մի որոշ հայկական կերպարանք: Ուսանողների մէջ առաջացել էր սէր և եղբայրութիւն, որ յետոյ էլ չարունակուեց: Դրանք գործում էին համերաշխաբար: Նորեկներին հրաւիրում էին մասնակցել ընդհանուր գործերին և վէճերին: Ըստ դրպատեան հին գերմանական սովորութեան աւագները հսկում էին նորեկներին վարք ու բարքի վրայ, որ չարեաց զոհ չը դառնան տնփորձ երիտասարդները:

Սկզբում հայ ուսանողների թիւը փոքր էր, բայց դրանք նամակագրութեամբ հաղորդակցում էին այլ քաղաքներում սովորող իրենց երիտասարդ բնակերների հետ, հրաւէր էին կարգում նրանց և ձգում դէպի Դորպատ:

Ուսանողների մէջ կային կորովամիտ և հաստատ գաղափարների տէրեր և ահա դրանք պահպանում էին ուսանողների տնօրէնութիւնները և աւանդութիւնները: Դրանցից մի քանիսը լինելով Խ. Աբովեանի աշակերտներից, վառ սրտով ոգևորուած էին նրա գաղափարներով: Հաստատել էին զրական երեկոյթներ և շաբաթը՝ մէկ անգամ ժողովում էին Գէորգ Աքիմեանի մօտ՝ կարգում էին իրենց թարգմանութիւններն, ինքնուրոյն դրուածքները և վիճում էին դրանց մասին:

Որովհետև սկզբում նորեկներից չատերը (Թիֆլիզեցիք) դժուարանում էին հայերէն խօսել, այս պատճառով էլ մի նիստում սրոյեցին հայերէն խօսելը պարտադիր դարձնել, որև սրբութեամբ կատարում էին:

Հայ ուսանողներն իրենց Թուրքիոյ փոքրութեան պատճառով չը կարողանալով հիմնել հայկական մի կորպորացիա, գրուել էին Բալտեան կորպորացիոմ: Դրանով աւելի սերտ յարաբերութեանց մէջ մտան գերմանական ուսանողութեան հետ և միջոց դառն նրանց լեզուն, սովորութիւնները, գողափարները իւրացնելու: Բայց և շատ էլ մօտ չէին դրանց, որովհետեւ հայերն արդէն իրենց մէջ կազմել էին մի ազգային հայկական ընկերութիւն, որ դրանց կապել էր միմեանց հետ: Այդ ժամանակ հայ ուսանողները ստանում էին Արթիւ Վասպուրապէան, Արշալոյս, ստացւում էր նաեւ մի գրաբառ լրագիր Ազգասէր՝ անունով, որ խմբագրում էր Մ. Թաղիաթեանը: Այդ լրագիրները մեծ նիւթ էին տալիս խօսակցութեան: Մի նիւտում կարդացուեց Խ. Աբովեանի «Վէրք Հայաստանի» աշխատութիւնը, որ լեզուի և զգացմունքների վերաբերմամբ մի յեղաշրջում առաջ բերեց և մեծ զարկ տուեց ուսանողներին ևս աշխարհիկ լեզուի կանոնաւորութեանը:

Պետրոս Սիմէոնեանցը հէնց սկզբից հայոց լեզուի վարժապետի դերն էր ընդունել, ցանկացողին ձրի դասեր էր տալիս և դժուար դէպքերումն էլ, լեզուի վերաբերմամբ, բոլորը նրան էին դիմում: Շատ անգամ սրա մօտ ժողովում էին կարդալու, շարադրելու, վիճելու:

Ջարմանալի է, որ այդ միջոցին, ուսանողների մէջ հարց ծագեց, «հարկաւոր է, պէտք է արդեօք գերմանական եկեղեցիներում քարոզներ լսելը»: Այդ մտքին Ռ. Պատկանեանը շատ դէմ էր: Այն ուսանողները, որոնք եկել էին աստուածաբանութիւն ուսանելու, պէտք է այդ գիտութեան վերաբերեալ դասախօսութիւնները լսէին և ի՞նչ պէտք է լինէր, եթէ դրանք ըստին էլ լսէին քարոզները, որոնց նմանները հայոց եկեղեցիներում լսել չէին կարող և միթէ քարոզները—Քրիստոսի մտքերի բացատրութիւնները, ամեն եկեղեցիներում միևնոյնը չեն: Այդ տեղ երևում էր մեր ուսանողների մոլեռանդութիւնը:

1855 թ. վերջերում հայ ուսանողների հազիւ հինգերորդ մասն էր մնացել Դորպատում: Դերմանացիք զարմանալով հարցնում էին, թէ ինչու հայերն այլ ևս չեն գալիս գերմանական ուսում ստանալու Դորպատում, և կարճ միջոցում այնքանը զնացին:

Հայերից շատերն ասում էին, թէ Դորպատի ուսանողներից շատ քչերն աւարտեցին և մնացածները զնացին ոչինչ չը ԼՈՒՄՍԵ

շահուելով, Այդ ասելով է հարկէ ի նկատի ունէին դիպումը: 40—50 թուականներում Պետերբուրգի հայերի մէջ մեծ ցանկութիւն կար ունենալ լուսաւորեալ հոգևորականներ: Այդ խմբի գլխաւոր ղեկավարներէից մէկն էր Աղաթօն Աքիմեանը: Սա շատ հարուստ և ազդեցիկ մարդ էր Պետերբուրգում: Մեծ ազդեցութիւն ունէր թէ Լազարեանների և թէ Պետերբուրգի եկեղեցական վարչութեան անդամների վրայ և լինելով խելացի մարդ, ամենին էլ ղեկավարում էր, ըստ իր ցանկութեան և հասկացողութեան: Դա ունէր գերմանացի ամուսին, որի մօտ գալիս էին գերմանական հոգևորականներ, մանաւանդ պատուօր ֆրիտները, որ շատ զարգացած մարդ էր: Աքիմեանը տեսնելով, որ այդ պատուօրները խելացի, լուսաւորեալ մարդիկ են և լաւ քարոզիչ, ցանկանում էր որ մեր հոգևորականներն էլ դրանց նման լինէին: Դիտենալով, որ դրանք Դորպատեն ուսել, մտածեց այդտեղ ուղարկել մի քանի հայ երիտասարդներ, որ դրանք ուսանելուց յետոյ հոգևոր կոչում ընդունեն: Սակայն երկիւղ կրելով, որ ուսումն աւարտելով և իրաւունք ձեռք բերելով դժբա կարող են այլ ևս չը ցանկալ հոգևորական դառնալու, Աքիմեանը թոյլ չէր տալիս դրանց վերջացնել ուսումը, բաւական համարելով այն, ինչ որ մի երկու երեք տարում սովորել էին: Աքիմեանը ոչինչ չէր ծախսում իր քսակից այդ երիտասարդների վրայ, այլ համոզում էր Լազարեանին նպաստել դրանց եկեղեցու փողով: Այդ նպատակով ուղարկել էին Դորպատ Փափագեանին, Աղափիրեանին, Ք. և Ռ. Պատկանեաններին, Պ. Սիմէօնեանցին: Սրանցից հոգևոր կոչում ընդունեցին միայն Փափագեանը և Աղափիրեանը:

Թէպէտ և յիշեալ չըջանի ուսանողներից մի քանիսը հիււանդութեան կամ չքաւորութեան պատճառով, առանց ուսումը վերջացնելու վերադարձան հայրենիք, բայց դրանք մնալով մի քանի տարի Դորպատի հայ ուսանողաց շրջանում, գերմանական մթնոլորդում և ուսանելով որքան և ինչ որ իրենց կարելի էր կամ հարկաւոր էր, ծանօթանալով գերմանական գիտութեանց և գրականութեան հետ, Դորպատը դրեց նրանց բոլորի վրայ մի այնպիսի կնիք, որ դրանք խիստ պարզ կերպով ջոկւում էին այլ համալսարաններում եղած երիտասարդներից: Դրանք աւելի գաղափաբական էին, աւելի սովոր աշխատասիրութեան, աւելի գործով ազգասէր քան խօսքով և դրանց մեծամասնութիւնը նուիրեց իրեն հայոց գրականութեանը և հա-

յոց մէջ լուսաւորութիւն տարածելուն: Բանաստեղծական տա-
ղանդ ունեցողները զարգացրին իրենց տաղանդը, և տուեցին
մեր գրականութեանը թէ ինքնուրոյն գրուածքներ և թէ թարգ-
մանութիւններ, աշխատեցին որպէս հեղինակներ, խմբագիրներ,
ուսուցիչներ, կամ ազգային հասարակական գործիչներ կամ
գլխավորներ: Դորպատեցիք մեծ մասամբ ընտրուած էին ա-
զատ աշխատանք, իսկ այլ համալսարանցիք մտնում էին պե-
տական ծառայութիւն: Դորպատեցիներէց մի քանիսը մեծ գոր-
ծեր կատարեցին: Դրանց թիւը մեծ չէր, բայց կատարածը մեծ
էր: Համարեա ամեն մէկը պարտք էր համարում իր լուսման
դցել մեր ազգային լուսաւորութեան արկղիկի մէջ և ապրել
հայի համար:

Ե Ր Կ Ր Ո Ր Դ Շ Ր Զ Ա Ն

1859—1866

Դարբիէլ Խատիսեանը Դորպատից վերադառնալով Թիֆ-
լիզ, ինչպէս վերևը ասացինք, 1852 թ. բացեց պանսիօն,
ուր սովորում էին 30—35 աշակերտներ: Նա այդ պանսիօնի
կրտսեր աշակերտներից մէկն էի: Այդ պանսիօնում ապրում
էր նոյնպէս Պետրոս Սիմէօնեանցը, որ տալիս էր դասեր ընդ-
հանուր և Հայոց պատմութեան, աշխարհագրութեան և հայոց
լեզուի և սերտ մասնակցութիւն ունէր պանսիօնի բոլոր գործե-
րին: Այդ պանսիօնը յաճախ գալիս էին բժշկապետ Մ. Ռօտի-
նեանցը և Գ. Աքիմեանը, որոնք, որպէս Դորպատում ուսած-
ներ, հետաքրքիր էին պանսիօնի վիճակին:

Խատիսեանը պատրաստեց ինն հայ և մի վրացի աշակերտ
և փակելով իր պանսիօնը 1858 թ. վերջերին, 1859 թ. օգոս-
տոսին այդ տասը երիտասարդներին տարաւ Մոսկովի համալ-
սարան մտցնելու: Դոքա էին՝ 1) Մատթէոս Հախումեան, 2)
Վանօ Տէր-Միքայէլեան, 3) Գրիգոր Մարգարեան, 4) Գուստաֆ
Քալանթարեան, 5) Աղէքսանդր Ղորղանեան, 6) Բաղդասար
Սվէչնիկեան, 7) Վարդան Աբովեան, 8) Արտեմ Տէր-Յովակի-
մեան, 9) Միքայէլ Ղազարեան, 10) Վանօ Տուլաեվ (վրացի):

Սրանց չը յաջողուեց Մոսկովում քննութիւն տալ համալ-
սարան մտնելու համար, այդ պատճառով էլ, տարին չը կորց-
նելու համար (այդտեղ քննութիւնը լինում էր տարին մէկ ան-

գտմ, այն է սեպտեմբերին, իսկ Դորպատում՝ տարին երկու անգամ, այն է յունուարին և սեպտեմբերին) Խառնահանր- դրանց տարաւ Դորպատ և միայն Տուլայիւր մնաց Մոսկովում:

Դորպատում այդ ինն երիտասարդները պէտք է պատ- րաստուէին գերմաներէնից և լատիններէնից և այդտեղ պէտք է քննութիւն տային համալսարան մտնելու համար:

1860 թ. սեպտեմբ. համալսարան մտան առաջին հինգ ուսանողները և 1861 թ. յունուարին մտան մնացած չորսը ¹⁾:

Դորպատ գալով, որանք այդտեղ գտան հին (ոսկէդարեան) ուսանողներից Նազարէգեանին, որ տուել էր իր վերջին քննութիւնը և պատրաստում էր իր գիտերտացիան և Դոդո- խեանին, որ վերջացրել էր համալսարանը և ապրում էր Դոր- պատում, կրթելու մի հայ երիտասարդի (Մոզզոկեցի Ս. Քա- լանթարեան):

Յոյս կար, որ Խառնահանի ինն աշակերտների խումբը գալով Դորպատ, բուն կը դնէր այդ տեղ և նրանց համբաւը կը ձգէր դէպի Դորպատի համալսարանն այլ հայ երիտասարդ- ների: Բայց տարաբաղդաբար, այդպէս չեղաւ: Ահա թէ ինչու: Խառնահանը լինելով շատ վերացական հայեացքների տէր և հասարակորդութեանը (քոմմունիզմ) համակրող, խորհուրդ էր տուել իր այդ աշակերտներին, ապրել միասին և նոյնպէս ցանկութիւն էր յայտնել, թէ Վարդան Աբովեանը, որ չքաւոր էր, ապրէր դրանց հետ և կառավարուէր ընկերների օգնու- թեամբ: Լսելով Խառնահանի խորհրդին, դրանք ժարձեցին մի մեծ բնակարան, ուր ամեն մէկը կամ երկուսն ունէին մէկ սենեակ և բոլորի համար էլ կար մի մեծ դահլիճ:

Դոդոխեանը, որպէս աւագագոյն դորպատեցի, յաճախում էր դրանց: Պէտք է ենթադրել, որ Դոդոխեանը, որպէս փոր- ձուած և արդէն հասակն առած մարդ և հին խմբի անդամ, ընկերակցելով պէտք է ղեկավարէր այդ երիտասարդներին, յորդորէր դրանց պարագելու, աշխատելու և սեփականացնելու, այն բոլորը, որ կարող էր տալ գերմանական ոգւով կազմած Դորպատեան համալսարանը: Բայց Դոդոխեանը կենցաղասէր, գուարճասէր և կատակասէր մարդ լինելով, այցելում էր դրանց,

¹⁾ Խառնահանի այս իննը աշակերտներին վերաբերեալ բոլոր տեղեկութիւնները ստացայ նրա աշակերտ Արտէմ Տէր- Յովակիմեանից, որ այդ խմբիցն էր:

սովորեցնում էր ուրախ ժամանակ անցկացնելու եղանակները։ Դրանց ուստի խմելուն, երգելուն վերջ չը կար. ուր Դոդոխեանն էր նախագահում, երեկոյ չէր անցնում, որ այդ բնակարանում չը խմէին 100 չիշ գարեջուր։ Այդ բնակարանը դարձել էր մի տեսակ հիւրանոց։ Ի հարկէ դրանց մօտ գալիս էին նոյնպէս գերմանացի ընկերները։ Մեր այդ հայ երիտասարդները յաճախ գնում էին քաղաքից դուրս գտնուած պանդոկները քէֆ անելուն, որ ընդունուած է Դորպատում և անտառում կրակ էին անում, դրնդէզ սարքում և վրայից թռչում։ Այդ անտառում տեղացի էստոնցիք հայերին համարում էին չկրակապաշտ։

Այդ խումբը ճաշում էր Բլումբէրգի հիւրանոցում, ուր գրուում էր բոլորի հաշիւը միասին և ով ինչ կերաւ, կերաւ, ով ինչ խմեց, խմեց։ Սրբեմն էլ դրանց գերմանացի ընկերները գալիս էին այդ հիւրանոցն, ուսում, խմում էին և գրել էին տալիս հայերի հաշուին (այդպէսներն էլ կան դրանց մէջ)։ Մի խօսքով հասարակորդական (քոմմունական) սկզբունք էր տիրում այդ խմբում։ Այդ երիտասարդները լինելով անփորձ, սկզբում չէին միջամտում իրենց անկարգ ծախսերին, բայց երբ բոլոր ութ հոգին (բացի Աբովեանը) տեսան, որ ահագին պարտքերի տակ են ընկել և պարտքեր վճարելուն վերջ չը կար, սթափուեցին, բայց ուշ էր։

Անցել էր բաւական ժամանակ, ոչ ոք կանոնաւոր կերպով չէր պարագել իր մասնագիտութիւնով։ Տեսան, որ այդպէս կեանք վարելով ու քէֆեր անելով գործ չեն կատարելու, մանաւանդ որ, կազմելով հայկական շրջան, գերմաներէն լեզուն էլ այնքան չէին կարողացել սովորել, որ կարողանային գիտութեամբ պարագել. վճռեցին տեղափոխուել մի այլ ուսումական համալսարան, ուր դժուար չէր լեզու սովորել։

1862 թ. այդ երիտասարդների մեծ մասը անցաւ Մոսկովի համալսարան, ուր չը վերջացրին Վանօ Տէր-Միքայէլեանը և Բաղդասար Սվէշնիկեանը։ Արտասահման գնաց Ադ. Ղուրդանեանը և Դորպատում մնացին միայն Միքայէլ Ղազարեանցը և Վարդան Աբովեանը։ Այդ ժամանակ Վարդան Աբովեանի գրութիւնը շատ վատացաւ, որովհետեւ ընկերները գնացին, իսկ նրա Թիֆլիզի բարեկամները, որոնք խոստացել էին օգնել, մոռացել էին նրա գոյութիւնը։

Այդպէս ցրուեց Դորպատից Խատիսեանի ինն աշակերտների խումբը։

Այժմ տեսնենք, թէ Խատիսեանի աշակերտներն, այլ համալսարաններ տեղափոխուելուց և վերջացնելուց յետոյ, ինչեղան:

23.

ՄԱՏԹԷՈՍ ՀԱՄՈՒՄԵԱՆ

(Իրաւարան)

Սա Շուշեցի է, ծնուեց 1841 թ. մայիսի 16-ին. կըթուեց Խատիսեանի պանսիօնում, մտաւ համալսարան 1860 թ. սեպտեմբերին և գրուեց բնագիտական ֆակուլտետի ուսանող, յետոյ 1861 թ. սեպտեմբերին տեղափոխուեց Մոսկովի համալսարանը և մտաւ իրաւաբանական ֆակուլտետը: Վերջացնելով իր ուսումը, Թիֆլիզում պարապում էր փաստաբանութեամբ: Այժմ վախճանուած է:

24.

ՎԱՆՕ ՏԷՐ-ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ

Թիֆլիզցի է, ծնուեց 1843 թ. յունուարի 30-ին, կըրթուեց Խատիսեանի պանսիօնում. մտաւ համալսարան 1860 թ. սեպտեմբերին, ուսանում էր երկրագործութիւն: 1861 թ. սեպտեմբերին տեղափոխուեց Մոսկովի համալսարան և կարճ միջոցից յետոյ գնաց Թիֆլիզ ու վախճանուեց:

25.

ԳՐԻԳՈՐ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

(Բնագէտ: Նոտար)

Սա Նուխեցի է, ծնուեց 1843 թ. յունիսի 29-ին, կըրթուեց Խատիսեանի պանսիօնում, մտաւ համալսարան 1860 թ. սեպտեմբերին, յետոյ 1861 թ. տեղափոխուեց Մոսկովի համալսարանը: Վերջացնելով բնագիտական ֆակուլտետը, վերադարձաւ հայրենիք:

Սկզբում պարապում էր շերամապահութեամբ, յետոյ Նուխիում բացեց նոտարի գրասենեակ:

26.

ԳՈՒՍՏԱՓ ԶԱԼԱՆԹԱՐԵԱՆ

(Բնագէտ)

Նրեանցի է, ծնուեց 1843 թ. յունուարի 17-ին, կըրթուեց Խատիսեանի պանսիօնում, մտաւ համալսարան 1860 թ.

սեպտեմբերին, ուսանում էր երկրագործութիւն, 1861 թ. սեպտեմբերին անցաւ Մոսկովի համալսարան, ուր ուսանում էր բնագիտութիւն: Վերջացնելով իր ուսումը բնագիտական ֆակուլտետում, վերադարձաւ Սրեան, յետոյ երկար ճանապարհորդեց Սերոպայում: Վերադառնալով արտասահմանից, պարսպում էր զանազան մասնաւոր գործերով և վերջապէս այժմ թեթև խելագարուած, ապրում է Սրեանում:

27.

ԱՄԼԴԱՍԱՐ ՍՎԷՉՆԻԿՅԱՆ

Թիֆլիզեցի է, ծնունց 1841 թ. յունուարի 20-ին, կըրթուեց Խատիսեանի մօտ, մտաւ համալսարան 1860 թ. սեպտեմբերին, երկրագործութիւն էր ուսանում: 1861 թ. սեպտեմբերին տեղափոխուեց Մոսկովի համալսարան և կարճ միջոցից յետոյ վերադարձաւ Թիֆլիզ: Այդ տեղ պարապեց սեպհական գործերով:

28.

ԱՂԷՔՍԱՆԴՐ ՂՈՐՂԱՆԵԱՆ

(Երկրագործ).

Սա Թիֆլիզեցի է, ծնունց 1842 թ. յունիսի 24-ին, կըրթուեց Խատիսեանի պանսիօնում, մտաւ համալսարան 1861 թ. յունուարին, ուսանում էր երկրագործութիւն: 1861 թ. սեպտեմբերին գնաց Հայդէլբերգ ուսանելու:

Հայդէլբերգում վերջացնելուց յետոյ եկաւ Դորպատ և 1866 թ. տուեց երկրագործութեան կանդիդատի քննութիւն: Վերադառնալով իր ծննդավայրը, սկզբում պարապում էր երկրագործութեամբ Ղարայազում և այժմ պարապում է երկաթուղային գործերով:

29.

ՎԱՐԴԱՆ ԱՅՈՎՆԱՆ

(Ուսուցիչ).

Սա Խաչատուր Աբովեանի որդին է, ծնունց Թիֆլիզում 1840 թ. մայիսի 31-ին, կըրթուեց Խատիսեանի պանսիօնում անվարձ. մտաւ համալսարան 1861 թ. յունուարին և ուսանում էր երկրագործութիւն: Թիֆլիզում մի քանի անձինք խոստացել էին սրան դրամական օգնութիւն տալ համալսարանում ուսանելու, բայց չը կատարեցին: Աբովեանը Դորպատում

ապրում էր ընկերների հաշուով: Երբ Խատիսեանի աշակերտների խումբը ցրուեց (1861 թ.) սա մնաց անօգնական: Անճարացած դուրս եկաւ համալսարանից 1862 թ., տուեց ուսուցչի քննութիւն, գիմնազիաներում դաս տալու իրաւունք ստացաւ և գնաց Ֆէլին գիւղաքաղաքը (Դորպատից ոչ հեռու), ուր կար մի ուսումնարան և այդտեղ ընդունեց Ռուսաց լեզուի ուսուցչի պաշտօն: Այդ տեղ նա մնաց եօթ տարի: Ի վերջոյ մօր ստիպմամբ վերադարձաւ Թիֆլիզ: Կովկասում նա պարտաւից ուսուցչութեամբ. Ախալցխայում, Թիֆլիզում, Երևանում, Նոյնպէս և ուրիշ քաղաքներում: Վերջին ժամանակ ուսուցիչ էր սէջմիածնի Հայոց հոգևոր ճեմարանում, ուր վախճանուեց ուսուցիչ եղած միջոցին 1896 թ. նոյեմբերի 16-ին: Թաղուած է Ս. Գայիանէի վանքում, եկեղեցու ձախ պատի մօտ, իր ընկեր Ս. Պալասանեանին կից: Աբովեանն ունեցաւ երեք տղայ և երկու աղջիկ:

30.

ԱՐՏԵՄ ՏԷՐ ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ.

(Բնագէտ)

Երևանցի է, ծնուեց 1840 թ. նոյեմբերի 6 ին. իր կրթութիւնն ստացաւ Խատիսեանի պանսիօնում և մտաւ համալսարան 1861 թ. սեպտեմբերին, ուսանում էր երկրագործութիւն: 1861 թ. Մոսկովի համալսարան անցաւ, մտաւ բնագիտական ֆակուլտետը: Վերջացնելուց յետոյ վերադարձաւ հայրենիք: Սկզբում պաշտպան էր իր անձնական գործերով, յետոյ վերցնելով Ղարայազում մի հողաբաժին, այժմ էլ պարապում է երկրագործութեամբ:

31.

ՄԻԺԱՅԷԼ ՂԱԶԱՐԵԱՆՅ.

(Երկրագործ)

Սա Թիֆլիզցի է, ծնուեց 1843 թ. յունիսի 15-ին, կրթութեց Խատիսեանի պանսիօնում, մտաւ համալսարան 1861 թ. սեպտեմբերին: Վերջացնելով իր ուսումը համալսարանում, 1866 թ. վերջում, վերադարձաւ Թիֆլիզ, Այստեղ սկզբում պարապում էր երկրագործութիւնով (Ղարայազում), յետոյ ընտրուեց քաղաքային փոխտնօր բանկի կառավարիչ: Կատարելով այդ պաշտօնը մի միջոց, ստացաւ ողնուղեղի կաթուած և այժմ ապրում է իր ընտանիքի հետ:

Ընդհանուր հայեացք տրեղորոգ շրջանի վերայ

1859—1866

Խառնսեանի իննը աշակերտները չըթողցին ոչ մի զբ-
րական աշխատանք, թէպէտ և դրանք էլ մասամբ պարապում
էին իրենց մայրենի լեզուով ու գրականութիւնով:

Դրանք պարապեցին միայն գործնական աշխատութիւն-
ներով, բայց դրանցից ոչ մինն էլ մի առանձին գումարի տէր
չը դարձաւ: Հարկաւոր դէպքերում դրանք միշտ մասնակցե-
ին հասարակական գործերին:

Ե Ր Ր Ո Ր Դ Շ Ր Ջ Ա Ն.

1866—1902

32.

ԼԵՒՈՆ ՏԻԳՐԱՆԵԱՆՑ

(Բժիշկ)

Ծնուել էմ Երևանում 1842 թ. նոյեմբերի 19 ին: 1852
թ. ինձ տարան Թիֆլիզ և ապրելով իմ հօր եղբօր բժշկապետ
Յարութիւն Յովհաննիսեանի մօտ, սովորում էի մասնաւոր ու-
սումնարաններում, նոյնպէս Փափագեանի և Խառնսեանի մօտ:
Իմ քեռի Մ. Սանասարեանը 1859 թ. գալով Թիֆլիզ, տարաւ
ինձ Պ. բուրգ և տուեց Կարապետ Նզեանի պանսիօնը, որ
նոր էր բացւում. 1865 թ. վերջացնելով պ. Նզեանի մօտ՝
գնացի Դորպատ և 1866 թ. յունուարին Դորպատի գիմնազի-
այում քննութիւն տալով, մտայ համալսարանի բնագիտական
ֆակուլտետը և գրութեցի երկրագործական բաժնի ուսանող:
Այդ միջոցին (1866 թ.) Դորպատում կար հայ ուսանողներից
միայն Միքայէլ Ղազարեանցը, որ իր ուսումը վերջացնելու վը-
րայ էր: Ընդունուելով ուսանող, մտայ էստլանդացւոց կորպորա-
ցիան և մասնակցում էի կորպորացիայի բոլոր գործերին: Նոյն
տարուայ սեպտեմբերին քեռիս ստիպեց ինձ տեղափոխուել
Պ. բուրգ և մտայ բժշկական Ակադեմիան: 1869 թ. վերջին զա-
նազան պատճառներից ստիպուած կրկին տեղափոխուեցի Դոր-
պատ: 1871 թ. յունուարին նորից տուեցի կէս բժշկական քըն-
նութիւնս և կրկին մտայ նոյն կորպորացիան: Ամեն կիրակի
լսում էի համալսարանի եկեղեցում յայտնի պրօֆէսօր պա-

տօրների քարոզները: Այդ քարոզները լսում էի թէ քրիստոնէական փիլիսոփայութեան հետ ծանօթանալու և թէ Գերմաներէն դեղեցիկ ճառ լսելու, լեզուն ուսումնասիրելու համար, նոյնն անում էին, և իմ յետագայ հայ ընկերները: Այդ քարոզները լսելով, մենք հին հայ ուսանողների նման չէինք վախենում, թէ կարող ենք լուտերականի փոխարկուել: Վերջին քրննութիւնս տուի 1875 թ. մայիսին:

Այնուհետև $1\frac{1}{2}$ տարի ծառայեցի Պ.-Բուրգի Նադէժդինսկայա ծննդարանում և 1878 թ. մասնակցեցի ռուս տաճկական պատերազմին և մէկ տարի մնացի Կարին (Սապեօրների բաւալիօնում): Պատերազմից յետոյ վերադառնալով Թիֆլիզ, ծառայում էի նոյն բաւալիօնում և 1879 թ. մայիսին տեղափոխուեցի Նրևան, քաղաքային բժշկի պաշտօնով: Այդ պաշտօնում եղած ժամանակ ինձ ուղարկեցին Պարսկաստան, Սօուդ-Բուլաղ քաղաքը, որ գտնւում է Կապոյտ ծովից 60 վերստ դէպի հարաւ, բժշկական քննութիւն անելու (ժանտախտ): Այդ տեղից վերադառնալով Թաւրիզ, անյայ Սալմաստով ու զնացի Վան, Աղթամար և վերադարձայ Նրևան Հին-Բայազէտի, Աասիսի, Իզդիրի մօտով: Նրևանում կատարեցի թեմական դպրանոցի հոգաբարձուի պաշտօն, մարդակազմութեան և ֆիզիօլօգիայի դասեր տուի Գայիանեան օր. ուսումնարանում, և այդտեղ մէկ տարի տեսչի պաշտօն վարեցի. մարմնամարզութեան դասեր տուեցի թեմական դպրոցում: Շարունակ մասնակցում էի սկզբում, «Մեղուին» և յետոյ «Մշակին»:

1885 թ. փետրուարին, հանգամանքների պատճառով ստիպուած եղայ թողնել Կովկասը երեք տարով և բնակավայր ընտրել Դորպատը: Այդ տեղ ես երկար չըմնացի՝ որովհետև խընդիւրջիս համաձայն, չորս ամսից յետոյ, ինձ թոյլ տուին զնալ արտասահման: 1887 թ. վերջին, ես արտասահմանից վերադարձայ Նրևան: 1895 թ. ընտրեցին Նրևանի քաղաքագլուխ, բայց ութ ամսից յետոյ հրաժարական տուի և դուրս եկայ պաշտօնից ու մինչև այժմ չարունակում եմ մնալ իրաւասու:

Տպագրել եմ հետևեալ աշխատութիւններս:

- 1 Մարմնակազմական կամ անատոմիական բառարան լատիներէնից և ռուսերէնից հայերէն 1879 թ.
- 2 Մարդակազմութիւն հայոց ուսումնարանների համար 1881 թ.
- 3 Առողջապահական թերթ 1881-85 թ.

4. Բառարան բժշկական բոյսերի 1883 թ.
5. Բժշկարան (կից բժշկական բառարան ռուսահայ) 1892 թ.
6. Հէրման և Դօրոթէա—Գէօթէի: «Մուրճ» 1895 թ.
7. Մանկական պարտէզ (Քրէօքելի), տեսական մաս 1897 թ.
8. Տօրքուտօ Տասսօ—Գէօթէի: «Լուսմայ»: 1891 թ.
9. Ֆառուստ—Գէօթէի (արձակ թարգմանութիւն): 1900 թ.
10. Ճանապարհորդ դական պատկերներ (Նրեան, Էջմիածին Սիւս և Մասիս), (անտիպ):
11. Գերմանական Դորպատ համալսարանը և նրա հայ ուսանողները 1830—1892 թ.

33.

ՄԿՐՏԻՉ ԷԴԻԼԽԱՆԵՆԵՑ.

(Իրաւաբան):

Սա Հաշտարխանցի է, ծնուել է 1849 թ. 15-ին յուլիսի. կըթուեց Պետերբուրգում Կ. Նզեանի պանսիօնում, մտաւ Պետերբուրգի համալսարան 1870 թ. և նոյն թուին տեղափոխուեց Դորպատի համալսարան և ուսանում էր բժշկութիւն: Սա մտաւ Էստլանդացւոց կորպորացիան: 1873 թ. վերջում անցաւ Պետերբուրգի համալսարանի իրաւաբանական ֆակուլտետը և վերջացրեց 1876 թ.: Սյժմ Աշտարխանում պարապում է փաստաբանութեամբ:

34.

ԿԱՐԱՊԵՏ ԷԴԻԼԽԱՆԵՆԵՑ.

(Իրաւաբան):

Հաշտարխանցի է (վերոյիշեալի կրտսեր եղբայրն). ծնուեց 1852 թ. փետրուարի 7-ին, կըթուեց Պետերբուրգ Կ. Նզեանի պանսիօնում, տուեց քննութիւն Դորպատի գիմնազիօնում և մտաւ համալսարան 1872 թ. սեպտ. 1873 թ. տեղափոխուեց Պետերբուրգի համալսարան, յետոյ Մոսկովի. ուսուցչութիւն արեց Շուշում, Ագուլիսում, Իրեանում և վերջացրեց Օդեսայում իրաւաբանական ֆակուլտէտը: Սյժմ Թիֆլիզում պարապում է փաստաբանութեամբ:

35.

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԲԱՆԵՕՁ

(Իրաւարան)

Բեաւարացի է, ծնունց 1852 թ. հոկտեմբերի 6-ին. տեղա-
փոխուեց Օդեսայի համալսարանից Դորպատ 1873 թ. ուսա-
նում էր իրաւաբանութիւն: 1874 թ. տեղափոխուեց Մոսկովի
համալսարան և այդ տեղ վերջացրեց իրաւաբանական ֆակուլ-
տէտը: Ուսումը վերջացնելով, մի քանի տարուց յետոյ խելա-
գարուեց ու վախճանուեց:

36.

ՄԻԶԱՅԷԼ ՄԻՐԻՄԱՆԵԱՆՑ.

(Բժիշկ)

Թիֆլիզցի է, ծնունց 1853 թ. փետրուարի 10-ին, վեր-
ջացնելուց Թիֆլիզի գիմնազիօնը, մտաւ Դորպատի համալսա-
րան 1874 թ. սեպտեմբերին: Ուսանում էր բժշկականութիւն:
1875 թ. անցաւ Մոսկովի համալսարան և այդտեղ 1880 թ.
վերջացրեց բժշկական ֆակուլտետը: Այժմ Շամախում քաղաքա-
ին բժիշկ է:

37.

ՄԱՄՍՈՆ ՄԱՅՍՈՒՐԵԱՆՑ:

(Բժշկապետ)

Մայսուրեանցը Թիֆլիզցի է, ծնունդ է 1854 թ. հոկտեմ-
բերի 22-ին. վերջացնելով Պետրոս Շանչեանի պանսիօնը Թիֆ-
լիզում, նորա չորհրդով և Պետրոս Սիմէօնեանցի օգնութեամբ
1869 թ. ուղևորուեց Մոսկովի վերայով դէպի Դորպատ, ունե-
նալով Սիմէօնեանցից նամակ՝ Նազարեանցի վրայ: Նազա-
րեանցը տալով Մայսուրեանցին նամակ՝ ուղարկեց նրան Դոր-
պատ իր կնոջ ազգականի, պ. Ֆաուրէի ընտանիքը: Մայսուր-
եանցը պատրաստուեց և 1870 թ. օգոստոսին մտաւ Դորպատի
գիմնազիօնի 4 դասարանը: Սա շատ աշխատասէր և ընդունակ
տղայ էր և մեծ յաջողութեամբ էր սովորում: Վերջին երկու
դասարաններում առաջին կամ երկրորդ աշակերտն էր համար-
ւում: Վերջացնելով գիմնազիօնը՝ մտաւ համալսարան 1875 թ.
յունուարին: Ուսաւ բժշկականութիւն և վերջացնելով 1882-
թ. մնաց իբրեւ Ֆօն-վապլ պրօֆէսօրի օգնական, վիրաբուժա

կան կլինիկում. վերադառնալով Թիֆլիզ, նա անցաւ ամենալաւ և ճարպիկ վիրաբոյժների կարգը:

Մայսուրեանցը մինչև այժմ տպագրել է իր հետեւեալ աշխատութիւնները:

1. Experimentelle studien über die quantitativen Veränderungen der rothen Blutkörperchen im Fieber. Dissertation, Dorpat 1882.

2. Beitrag zur Theorie des fiebers. Nach einem Vortrage gehalten in der Medicinischen Gesellschaft zu Tiflis.

3. Случай выздоровления диагонального перелома основания черепа. За эту работу получил премию Имп. Медич. Общества, какъ за лучшее сочинение въ продолжение года.

Աշխատակցել է Վուսթր-ին, ուր և տպել է մի շարք առողջապահական յօդուածներ՝ գերմաներէնից թարգմանած:

38.

ՄԵՍՐՈՎՐ ՏԷՐՄՈՎՍԷՍԵԱՆ

(Վարդապետ Մագիստրոս)

Տէր Մովսէսեանը (Փարսադան) ծնուեց մայիսի 7-ին 1865 թ. Ղափան գաւառի Շիկահող գիւղում (Գանձակի նահանգ): Սկզբնական կրթութիւնը ստացաւ Շուշու հոգևոր դպրոցում, յետոյ վերջացրեց Թիֆլիզի Ներսիսեան դպրոցում և 1885 թ. գնաց Դորպատ 1887 թ. քննութիւն տուեց Րէվէլի գիմնազիոնում և մտաւ Դորպատի համալսարան 1888 թ. յունեալին: Ընտրեց պատմական ֆակուլտետը և մասնաւորապէս ուսանում էր հին կլասիքական լեզուները: Վերջացրեց համալսարանը 1891 թ. (կանդիդատ): Ուսանող եղած ժամանակ գրեց ֆակուլտետից առաջարկած հարցի մասին՝ «Արգօնաւտների պատերազմական արշաւանքը, հին կլասիքական յիշատակարանների վրայ հիմնուած»: Այդ աշխատանքի համար ստացաւ ոսկէ մեդալ: 1891—1892 թ. շարունակեց իր պարապմունքը Վիէննայում, լսեց Ֆրիդրիխ Միլլերի և Մէրինգերի դասախօսութիւնները և պարապեց Վիէննայի Միլթարեանների վանքում Պարիզի Bibliotheque national ում ուսումնասիրեց դանդաղ ձեռագիրներ: Յետոյ նրան հրաւիրեցին Ս. Էջմիածնի ճեմարանում հայոց գրականութիւն ավանդելու, ուր նա 1893 թ. վարդապետ ձեռնադրուեց, վերակոչուելով «Մեսրոփ»: Նոյն տարին ուղեկցեց հրաւիրակ պատգամաւորութեան, որ գնաց Ամենայն

Հայոց նորընտիր կաթողիկոս Տ. Տ. Մկրտիչ I ին՝ Երուսաղէմից դէպի Էջմիածին հրաւիրելու Այդ ճանապարհորդութիւնն առիթ եղաւ Հ. Մեսրոպին ծանօթանալու Երուսաղէմի Ս. Յակովբի վանքի գրադարանի ձեռագիրների հետ: 1894 թ. գնաց արտասահման Պարիզի, Լոնդոնի և Բերլինի գրադարանների ձեռագիրների հետ ծանօթանալու և այդ միջոցին մասնակցեց երկու դիտնական ժողովների, մարդաբանների — Ինսքրուկում և Արևելագէտների — ժնեվում: Պարիզի Bibliotheque nationale-ում կազմեց ցուցակ 320 գրքերի: Հետևեալ տարիներում ուսումնասիրում էր Էջմիածնի Մայր Աթոռի գրադարանի ձեռագիրները և կազմեց դրանց մանրամասն ցուցակը, որ դեռ չէ տպուած: 1896 թ. ուղեկցեց Նորին Վեհափառութեան Ամենայն Հայոց Մայրազոյն Պատրիարք կաթողիկոսին Կայսր Նիկողայոս II ի թագադրութեան: Նոյն տարին նշանակուեց Շուշու թեմական դպրոցի տեսուչ: 1898 թ. Վառաժապետից Շամախու թեմը: 1899 թ. աշխատեց Պետերբուրգում և 1900—1901 թ. Պետերբուրգի համալսարանում տուեց Հայոց գրականութեան մագիստրոսի քննութիւն և վերադարձաւ Էջմիածին: Մեսրոպը վարդապետ Տէր-Մովսէսեանը ունի բաւական գրական աշխատութիւններ տպուած և անտիպ:

Իմ ուսանողութեան ժամանակ, այն է 1870—1875 թ. Դորպատ եկան, գերմաներէն լեզու սովորելու համար, Հայկ Մատակեանը (Ալէքսանդրապոլցի), Կարապետ Նակուլեանը (Ղզլարեցի): Այս երկուսն էլ վերջացրել էին Լազարեան ճեմարանը, բայց մէկ տարի ապրելով Դորպատում, ուսանող չը գրուեցին: Մատակեանցը գնաց Միւնխէն, ուսուս իրաւաբանութիւն և վերջնական քննութիւնը տուեց Օդեսայում: Նակուլեանցը գնաց Պետերբուրգ և իրաւաբանութեան քննութիւն տուեց Պետերբուրգում:

Բերլինից եկաւ 1874 թ. բժշկապետ Մինաս Մկրտչեանը (Ագուլեցի) և 1875 թ. տուեց բժշկի քննութիւն Դորպատում: Սա այժմ ունի Թիֆլիզում կանանց հիւանդանոց:

Մկրտչեանն ունի բաւական գրուածքներ գերմաներէն լեզուով:

Բազէլից եկան երկու հայ պատօրներ—Աղնաուրեանը և Չախմախազեանը և պատօրի քննութիւն տուին, որոնք

ձառայում են, որպէս պապտօր, Ռուսաստանի գերմանական
կօլօնիաներում:

Պետերբուրգից եկան գերմաներէն սովորելու իրաւաբան
ուսանող Թիֆլիզցի Աբգար Սրբէլին (երեք ամսով) և հայկա-
բան Կարապետ Կոստանեանը (Ալէքսանդրապօլցի) մէկ տարով:
Սա ունի Հայոց լեզուի և պատմութեան վերաբերեալ շատ աշ-
խատութիւններ տպուած և անտիպ:

1867—1870 թ. Դորպատում Հայ ուսանող չը կար:

Ընդհանուր հայեացք Երրորդ շրջանի վրայ

1866—1892

Երբ մեր, այսինքն երրորդ շրջանի հայ ուսանողներն
թիւը հասաւ վեց-եօթի, երկու Էդիլմանեանցներ, Մատակեան,
Սակուլեան, Տիգրանեանց, Բալեօզ և միայն վերջում Մայսու-
րեանց, մենք մտածեցինք Դորպատեան հին ուսանողների դո-
շակը վերականգնել. կազմեցինք ժողով, բերել տուէինք գրա-
բառ և եղած աշխարհաբառ գրքերից: Ստանում էինք Թիֆլիզի
և Պօլսի լրագիրներ, պարապում էինք Թարգմանութիւններով,
լեզուն ուսումնասիրելու համար և մեր Թարգմանութիւնները
կարդում էինք ժողովում: Հաստատեցինք մեզ համար դրամարկդ
որ ազատուէինք վաշխառուների ձեռքից: Աշխատում էինք խօ-
սել միմեանց հետ մեր լեզուով, բայց մեծ դժուարութիւն էինք
կրում, որովհետև սովորական առարկաների անունները չը գի-
տէինք, այդ պատճառով վճռեցինք գրել բոլոր սովորական ա-
ռարկաների հայերէն անունները և անգիր անել յետոյ ար-
դէն կարողանում էինք խօսել առանց դժուարութեան:

Թարգմանութեանց ժամանակ, մեծ կարիք ունէինք գեր-
մաներէն-հայ բառգրքի, որ այն ժամանակ դեռ չկար, սակայն
այժմ էլ միայն մի հատիկն ունինք: Զգալով այդ բառարանի
կարևորութիւնը, բայց չը կշռելով մեր ո՛յժերը և ժամանակի
տակաւութիւնը, Մկրտիչ Էդիլմանեանը և ես ձեռնարկեցինք
Թարգմանելու մի գերմաներէն բառարան հայերէնի: Մեր այդ
աշխատանքը շուտով թողինք, թէ մեր լեզուն լաւ չ'իմանալու,
թէ ժամանակի սակաւութեան և թէ հարկաւոր բառարաններ
չունենալու պատճառով: Ցանկութիւններս մեծ էր, բայց ուժ-
ներս թոյլ:

Իմ ժամանակուայ ուսանողները չէին կարողանում բուն գնել Դորպատում, որովհետև դժուարանում էին սովորել գերմաներէն լեզուն որքան հարկաւոր էր, գիտութիւններով պարագելու համար: Շատերը գերմաներէն լեզուի գիտնալուն ոչ մի նշանակութիւն էլ չէին տալիս: Գալով Դորպատ, համարեա բոլորն էլ ցանկանում էին, որքան կարելի էր, շուտ վերջացնել և դիպլոմ ձեռք բերել: Կասկած չկար, որ Ռուսաց համալսարաններում կարեւորութիւն չէին ունենալու աշխատել լեզու սովորելու համար և աւելի շատ և հեշտութեամբ կը հասնէին իրենց նպատակին և բացի այդ, Պ. Բուրգի և Մոսկովի ուրախ և աղմկալից կեանքը, թաւրոնները և այլ զուարճութիւններն ուժգին ձգում, հրապուրում էին նրանց: Այդ երիտասարդները չէին հաւանում գերմանացոց նիստու կաց, բարձր ու վաղբը, սովորութիւնները, հասարակական և ուսանողական կանոնները և բարձրից էին նայում դրանց վրայ, որովհետև ոչինչ այնպէս չէր, ինչ որ տեսել էին ռուսաստանում, մանաւանդ մայրաքաղաքներում: Սրանք եկել էին ռուսաց մեծ քաղաքների համէն առած, ցանկանում էին միայն դիպլոմ ստանալ և դարմանալին այն է, որ կարծում էին թէ Դորպատում կարելի է հեշտութեամբ դիպլոմ ստանալ, բայց տեսնելով, որ աւելի դժուար էր, փախչում էին այնտեղից:

Նոր և հին ուսանողների ձգտումների մէջ զանազանութիւնը շատ մեծ էր, ուղղութիւնը շատ տարբեր: Նորերից շատերի մէջ չը կար ձգտում դէպի գիտութիւնը, հայութիւնը, հայրենիքում գործելու փափագը: Այս վերջին ցանկութիւնները արտայայտում էին միայն խնջոյքում, քէֆ անելիս, որովհետև երբ հայը հարբած է լինում, դառնում է խիստ ազգասէր:

Իմ ժամանակուայ և հետագայ հայ ուսանողների մէջ, այլ ևս չը կային այնպիսի եռանդոտ, տաղանդաւոր երիտասարդներ, ինչպիսիք կային առաջ, ճոսկէդարումս:

Հայ ուսանողները Դորպատում միշտ յարգանք էին վայելել, մենք էլ աշխատում էինք հալի անունը մաքուր և բարձր պահել: Մինչև այժմ էլ Դորպատում գերմանացիք յարգանքով են վերաբերւում հայ ուսանողին և ընդունում են իրենց գերդաստաններում: Այս տեղեկութիւնը ստացայ ես նա և նորերումս իմ ծանօթ տիկնոջից, որ ապրում է Դորպատում:

Սրբ 1875 թ. Մայսուրեանցը մտաւ համալսարան, մենք ընդունեցինք նրան մեր ուսանողական շրջանը լիովին: Մայ-

սուրեանցին արդէն սովորցրել էինք հայերէն բաւականաչափ և հայկական ոգի տուել, որովհետև մասնաւոր կերպով տեսնուում էինք նրա հետ, երբ նա դեռ ևս գիմնազիայումն էր և հայերէն գրքեր էինք տալիս նրան կարդալու: Մեզանից յետոյ Մայսուրեանցը պէտք է մնար Դորպատում, որպէս հայ ուսանողները ներկայացուցիչ:

Ինձնից յետոյ, հայ ուսանողներից Դորպատում մնաց միայն Ս. Մայսուրեանցը, որին ժառանգութիւն թողեցի մեր ժողովին պատկանեալ երկու մկծ շամփուրները (խորովածի) ասելով. «հը՛, Սամսոն ջան, լաւ պահիր հա՛, ժողովից մնացած ժառանգութիւն է քեզ»:

Մայսուրեանցի ժամանակ 1875—1882 թ. արտասահմանից եկել էր իլիան Պետրոս Արղութեանը և բժշկապետի քննութիւն տուել: Այժմ դա Ղազանի համալսարանի պրոֆէսոր է:

Մայսուրեանից յետոյ եկել էր Դորպատ բժիշկ Գրիգոր Յէր. Գրիգորեանցը (Ղզլարեցի): Սա ուսել էր Պետերբուրգում, ծառայել էր Մոսկովում, գնացել էր արտասահման պարապելու կանանց հիւանդութիւններով և եկել էր Դորպատ բժշկապետի քննութիւն տալու: 1883 թ. տուեց բժշկապետի քննութիւնը և այժմ գործում է Թիֆլիզում: Սա ունի 23 բժշկական աշխատութիւններ օտար լեզուներով:

1885 թ. երբ ես ակամայ Դորպատ էի գնացել, այդ տեղ էր Փարսադան աէր-Մովսէսեանը, որ պատրաստուում էր համալսարան մտնելու և Աղէք. Մայսուրեանցը (Սամսոնի եղբայրը), որ գիմնազիոնումն էր սովորում: Այդ միջոցում բժշկի քննութիւն էր տալիս Նոր-Նախիջևանցի Սրապիօն Աստուածատրեանցը, որ ուսել էր արտասահմանում:

Աղէք. Մայսուրեանցը, վերջացնելով գիմնազիոնը գնաց արտասահման ուսանելու և 1891 թ. Դորպատում առամնաբուժի քննութիւն տուեց. այժմ գործում է Թիֆլիզում:

Ուրեմն գերմանական Դորպատ համալսարանում եղել են ընդ ամենը 36 հայ ուսանող, որոնց ազգանունները տպուած են Դորպատի Album Academicum-ում, բացի Խ. Աբովեանից, որ վերջացրել է ուսուցչական սեմինարում:

Այդ 36 ուսանողներից Դորպատում ուսել և վերջացրել են 15 հոգի:

Անցել են այլ համալսարաններ և այդ տեղերում վերջացրել են 10 հոգի:

Ոչ մի տեղ չեն վերջացրել 11.

Դորպատում մի առ ժամանակ ապրել են գերմաներէն լեզուն սովորելու համար 9:

Արտասահմանից եկել են Դորպատ քննութիւն առնու 7 հոգի: Ուրեմն գերմանական Դորպատում եղել են հայ երիտասարդներ ընդամենը 52 հոգի:

1892 թ. Դորպատի գերմանական համալսարանն սկսեցին հետզհետէ փոխարկել ռուս համալսարանի և Դորպատն անուանուեցաւ Իւրիեվ, իսկ համալսարանն—Իւրիեվի համալսարան: Այսպէս վերջ տրուեց գերմանական Դորպատ համալսարանին, և սկսուեց Իւրիեվի ռուսական համալսարանը:

Ցանկանում ենք, որ Իւրիեվի համալսարանի հայ ուսանողներն էլ իրենց պարտքը կատարեն այնպէս, ինչպէս կատարեցին գերմանական Դորպատ համալսարանի հայ ուսանողները: Ցանկալի է նոյնպէս, որ դրանք հիմնովին ուսումնասիրեն գերմանական գրականութիւնը և լեզուն, որ հարկաւոր է ներկայ և ապագայ ուսումնասիրութեանց համար:

Թող չը ծուլանան հետզհետէ գրել նաև իրենց պատմութիւնը և կատարած գործերը:

Շատ հետաքրքիր կը լինէր, եթէ ուրիշ՝ թէ ռուսաց և թէ արտասահմանեան համալսարանների հայ ուսանողների պատմութիւնները գրողներ էլ լինէին:

բժ Լ. Յիգրանեանց